

“Bana Cevâmiu’l-Kelim (Özlu Sözler) Verildi” Hadisinin Tahlili

Abdurrahman Ece*

Öz

Hiz. Peygamber’e ref’ edilen “*Bana “cevâmiu’l-kelim” (özlu sözler) verildi*” sözü, temel hadis kaynaklarımızda geçen ve ilim ehli arasında meşhur olan bir hadistir. Cevâmiu’l-kelim, birçok manayı içinde toplayan veciz sözleri ifade etmektedir. Ancak Allah Resûlü’nün (s.a.s.) bu sözüyle ne kastettiği konusunda âlimler arasında görüş birliği bulunmamaktadır. Bununla Kur’an’ın kastedildiğini söyleyenler olduğu gibi kastedilenin hadisler olduğu görüşünde olanlar da vardır. Bazı rivayetlerde Hiz. Peygamber’in hususiyetlerinden biri olarak bunun zikredilmiş olması ayrıca üzerinde durup tahlil etmeyi önemli kılmaktadır.

Bu çalışmada Hiz. Peygamber’in bu sözünün geçtiği kaynaklar, varsa rivayet metinleri arasındaki farklılıklar ve “cevâmiu’l-kelim” kavramı etrafındaki farklı görüşler irdelendikten sonra genel bir değerlendirmeye gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cevâmiu’l-kelim, hasâis, fezâil, Kur’an, hadis.

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, Siirt/Türkiye, arahman1977@hotmail.com, orcid.org/0000-0001-9755-789X

Analysis of The “I Was Given The Jawami Al-Kalim” Hadith

Abstract

The “I was given the Jawami al-kalim” narration attributed to the Prophet is in the basic hadith sources and a well-known hadith among the scholars of science. Jawami al-kalim, refers to self-words that contain many meanings. However, there is a consensus among scholars about what the Messenger of Allah means with this narration. Some say that the Qur’an is meant, while some say that the meant are hadiths. Some say that the Qur’an is meant, while some say that the meant are hadiths. In the some narrations, the fact that it is mentioned as one of the characteristics of the Prophet also makes it important to point out and analyze this narration.

In this study, the sources of the narration were identified, differences between narrative texts are mentioned, the different views around cevamii were examined and a general evaluation has been made.

Keywords: Jawami al-kalim, khasayis, fadayil, Qur’an, hadith.

Giriş

“Cevâmiu'l-kelim” (جوامع الكلم) ifadesi, cevami‘ (جوامع) ile el-kelim (الكلم) lafızlarından oluşan bir kavramdır. Cevâmi‘, ceme‘a (جمع) kökünden gelen câmi‘a (جامعة) ism-i failinin çoğuludur. Câmi‘a, toplayıp cemedem, cevâmi‘ cemedemler demektir.¹ el-Kelim ise “söz” anlamındaki kelimenin cemidir ve kelimeler demektir.² Buna göre “cevâmiu'l-kelim”, birçok kelimeyi (manayı) içinde toplayan demektir. Başka bir deyişle “veciz sözler” demektir.

Kime ait olduğuna bakılmaksızın her türlü kısa ve özlü söz için bu ifade eskiden beri kullanılmıştır. Misal olarak Ömer b. Abdulaziz’in, عجبت لمن لأخن الناس كيف لا يعرف جوامع الكلم “Cevamiu'l-kelim’i bilmeden insanlarla (ilmî) tartışmaya giren kişiye şaşarım”³ sözü bu anlamdadır.⁴ Aslında az ve öz konuşmanın her inananın dikkat etmesi gereken bir husus olduğunu Allah Resul’ü (s.a.s.), “Her kim Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsa, ya hayır konuşsun ya da sussun.” diyerek veciz bir şekilde ifade etmiştir. Nitekim onun hitabet üslubunda bu vasıf açıkça görülmektedir.⁵

Hiz. Aişe, Resûlullah’ın (s.a.s.) konuşma üslubunu şöyle nitelemektedir:

ما كان رسول الله (صلى الله عليه وسلم) يسرد سردكم هذا ، ولكنه كان يتكلم بكلام بين فصل يحفظه من جلس إليه .

“O, sizin gibi hızlı ve durmadan konuşmaz, dinleyenlerin ezberleyebileceği bir tarzda apaçık ve tane tane konuşurdu.”⁶

1 Muhibbuddin Ebu'l-Feyz es-Seyyid Murteza ez-Zebîdî, *Tacü'l-Arûs min Cevahiri'l-Kamûs*, Kuveyt, Matbaatü Hükümet-i Kuveyt, 1965, 20: 461-462; İbrahim Mustafa-Ahmed ez-Zeyyât, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1986, 1: 135.

2 Ramazan Kazan, “Hz. Peygamber’in Üslubunda Cevâmiu'l-Kelim”, *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu*, Isparta S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2001, 441-457; Mehmet Yaşar Kandemir, “Cevâmiu'l-Kelim”, *DİA Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 1993, 7: 440.

3 Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temimî el-Mâzerî, *el-Mu'lim bifevâidi Müslim*, Dârü't-Tûnusiyye li'n-Neşr, Tûnus, 1991, 2: 403; bk. Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Fâik fi garîbi'l-hadis*, *Dârü'l-ma'rife*, Lübnân, ty., 3: 309

4 İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Manzûr el-Efrîkî el-Misrî, *Lisânu'l-'Arab*, Kahire: Dârü Sâdır, 1993, 8: 53; İbnü'l-Esir, Ebû's-Sa'âdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fi garîbi'l-hadis*, Beyrut el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979, 1: 811; Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Fâik fi garîbi'l-hadis*, Lübnân: Dârü'l-Ma'rife, ty., 1: 171.

5 Ahmet Lütfü Kazancı, *Peygamberimizin Hitabeti*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015, 167.

6 Timizî, “Menâkıb”, 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 43: 274-75 (26208), rivayetin isnadı hasendir.

İnsanlar arasında çokça bilinen ve Hz. Hasan'a nisbet edilen, خیر الكلام ما قلّ ودلّ “En iyi söz, az ve öz/yeterli olandır...”⁷ sözü eskiden beri bazı insanların bu tarzda konuşmaya gayret ettiğini göstermektedir.

Hz. Peygamber'e isnâd edilen bir hadiste onun hususiyetleri arasında sayılan “Bana “cevâmiu'l-kelim” verildi.” sözü bu bağlamda düşünüldüğünde, bu sıfatın sadece ona has bir şey olduğu akla gelmektedir. İleride ifade edildiği üzere birçok âlim bu rivayeti delil göstererek bu fikri savunmuştur. “Cevâmiu'l-kelim”-den kastın Kur'an olduğunu, bazı hadisler bu kapsama girse de tamamı için bunun söylenemeyeceğini iddia edenler de vardır.⁸

İsabetli bir sonuca varmak için rivayetin geçtiği kaynaklar ve sıhhat durumu araştırıldıktan sonra, âlimlerin varsa bu hadis hakkındaki farklı görüşleri üzerinde durulacaktır.

1. Rivayetin Geçtiği Kaynaklar

Burada, rivayetin hicrî ilk üç asırda geçtiği kaynaklar tespit edilmeye çalışılmıştır. Öncelikle rivayetin yukarıda verilen şekliyle kaynaklarda müstakil bir hadis olarak yer almadığını, aslında bunun bir bütün hadisin parçası olarak geçtiğini belirtmekte fayda vardır. Rivayetin geçtiği kaynaklar kronolojik sıra gözetilerek verilecektir.

1.1. Hemmâm b. Münebbih'in *Sahîfe*'si, Ma'mer b. Râşid'in *Câmi*'i ve Abdürrezzâk'ın *Musannef*i

Tespitlerimize göre rivayetin ilk olarak yer aldığı eser, Ebû Hüreyre'nin (r.a.) talebesi Hemmâm b. Münebbih'in (ö. 132/750) *Sahîfe*'sidir. Oradan Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) *Câmi*'ine, oradan Abdürrezzâk'ın (ö. 211/826) *Musannef*'ine ve oradan da Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ine girmiştir.

Rivayetin senedi ve metni şöyledir:

Resûllullâh (s.a.s.) → Ebû Hüreyre → Hemmâm b. Münebbih → Ma'mer → Abdürrezzâk → Ahmed b. Hanbel.⁹

7 Mâverdi, *el-Hâvî fi fihri 'ş-Şâfi*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994, 1: 11.

8 Ahmet Lütfü Kazancı, *Peygamberimizin Hitabeti*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2015, 168.

9 Bu tarihte ve bundan sonraki tarihlerde geçen râviler hakkındaki değerlendirmeler için bk. İbn Ebû Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerhu ve't-Ta'dîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1952/1372; İbn Hibbân, Muhammed b. Hibban b. Ahmed Ebu Hatim et-Temimi el-Busti, *es-Sikât*, Dâru'l-fikr, by. 1975/1395; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzîb*, thk. Muhammed 'Avâme, Dâru'r-Raşîd, Süriye 1991/1411; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, thk. Adil Murşid, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1995/1416; İbn Hacer, *Lisanü'l-Mizân*, thk. Ebû Gudde, Mektebu'l-Matbâ'ati'l-İslamiyye, Beyrut 2002.

Rivayetin metni *نصرت بالرعب وأوتيت جوامع الكلم (Düşmanımın kalbine salınan) korku ile yardım edildim ve bana “cevâmi’ül-kelim” verildi.*” şeklindedir.

Senedinden de anlaşıldığı gibi rivayeti Ebû Hüreyre’den (r.a.) Hemmâm b. Münebbih almıştır. Ma’mer b. Râşid ise ondan alarak *Câmi’*ine kaydetmiştir. Ma’mer’in talebesi Abdürrezzak, ondan alarak *Musannef*’ine geçirmiş, Ahmed b. Hanbel de Abdürrezzâk’tan alarak *Müsned*’ine geçirmiştir. İleride görüleceği üzere rivayeti Abdürrezzâk’tan alan Muhammed b. Nâfi’ onu talebesi İmam Müslim’e aktarmış ve böylece rivayet *Sahîh-i Müslim*’e de girmiştir.¹⁰

Dolayısıyla rivayet, günümüze ulaşan ilk yazılı hadis metni olan Ebû Hüreyre’nin (r.a.) *es-Sahîfetü’s-Sadika*’sında yer alan hadislerden biridir.¹¹ Rivayet bu yönüyle önemlidir. Hemmâm b. Münebbih, bu sahifedeki hadisleri, “*Bu, Ebû Hüreyre’nin bize Resûlullah’tan (s.a.s.) anlattığı hadislerdendir.*” dedikten sonra rivayet etmiştir. *Sahîfe*’deki hadisler yukarıdaki isnâd altında Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde topluca yer almıştır.¹²

İleride görüleceği gibi bu rivayeti Ebû Hüreyre’den alan sadece Hemmâm b. Münebbih değildir. Rivayet, Ebû Hüreyre dışında, başka sahâbîlerden de farklı isnatlarla gelmiş ve kaynaklarda yerini almıştır. Misal olarak rivayetin ilk kısmını içeren Resûlullah’ın (s.a.s.) hususiyetlerine dair Ebû Zer el-Gıfârî’den (r.a.) gelen bir rivayet, ilk kaynaklardan biri olan Ebû Dâvud et-Tayâlisî’nin (ö. 204/813) *Müsned*’inde yer almıştır.¹³ Fakat bu kadar kısa metin, sadece bu tarikle gelmiştir. Diğer metinlerin daha uzun olduğu görülmektedir. İleride bunun nedeni üzerinde durulacaktır.

1.2. Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i

Daha önce ifade edildiği üzere Hemmâm b. Münebbih’ten gelen rivayet Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde olduğu gibi yer almıştır.¹⁴ Ancak farklı tariklerden

10 Bk. Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu’s-Sahih*, nşr. Muhammed Fuad Abdulbaki, Beyrut, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, ty., “Mesâcid”, 8.

11 Ebû Hüreyre’nin, talebesi Hemmâm b. Münebbih’e yazdırdığı 138 hadisten oluşan ve *Sahîfetü Hemmâm (es-Sahîfetü’s-sahîha)* adıyla anılan eser, günümüze kadar gelmiş, tahkikli neşirleri yapılmış, Türkçe’ye üç defa çevrilmiş ve diğer bazı dillere tercüme edilmiştir. Bk. Abdullah Aydınlı, “Sahîfe”, *DİA Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 2008, 35: 522-523; Kemal Sandıkçı, “Hemmâm b. Münebbih”, *DİA Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 1998, 17: 189.

12 Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şu’ayb el-Arnaût ve diğerleri, Beyrut, Müessesetu’r-Risâle, 1999(8115-8252)473-547 :13 ,1420/).

13 Bk. Tayâlisî, Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *Müsned*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî, Cize, Dâru Hecer, 1999(474) 379 :1 ,1420/).

14 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13: 492.

gelen rivayetler de eserde yer almıştır. Metinleri nispeten uzun sayılan bu rivayetlerin tamamı aynı şekilde Ebû Hüreyre'den (r.a.) gelmektedir. Şimdi Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan rivayetleri senedleriyle beraber görelim:

1- Resûlullah (s.a.s.) → **Ebû Hüreyre** → Ebû Seleme → Muhammed b. 'Amr → Yezîd (b. Hârûn) → Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 16: 307.

2- Resûlullah (s.a.s.) → **Ebû Hüreyre** → Ebû Seleme → Sa'îd b. Müseyyeb → ez-Zührî → Ma'mer → Abdürrezzâk → Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13: 71.

Bu iki tarikle gelen rivayetın metni şöyledir:

نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ، وَأُعْطِيتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ، وَبَيَّنَّا أَنَا نَائِمٌ إِذْ جِيءَ بِمَفَاتِيحِ خَزَائِنِ الْأَرْضِ، فَوَضِعَتْ فِي يَدِي

“Korku ile yardım edildim, Bana “cevâmi ‘ül-kelim” verildi, uykuda olduğum bir vakitte, dünyanın hazineleri bana getirildi ve elime konuldu.”¹⁵

3- Resûlullâh (s.a.s.) → **Ebû Hüreyre** → Sa'îd b. Müseyyeb → İbn Şihâb ez-Zührî → Ukayl (b. Hâlid) → Leys → Haccâc → Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15: 535.

4- Resûlullâh (s.a.s.) → **Ebû Hüreyre** → Sa'îd b. Müseyyeb → İbn Şihâb ez-Zührî → İbrâhîm → Ebû Kâmil → Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13: 28.

Bu iki yolla gelen rivayetın metni de şöyledir:

بُعِثْتُ بِجَوَامِعِ الْكَلِمِ، وَنُصِرْتُ بِالرُّعْبِ، وَبَيَّنَّا أَنَا نَائِمٌ أُتِيتُ بِمَفَاتِيحِ خَزَائِنِ الْأَرْضِ، فَوَضِعَتْ فِي يَدِي

“Cevâmi ‘ül-kelim ile gönderildim, korku ile yardım edildim, uykuda olduğum bir vakitte, dünyanın hazineleri bana getirildi ve elime konuldu.”¹⁶

Yukarıdaki dört tarîke bakıldığında râvî tasarruflarından kaynaklanan takdim-te'hîr dışında metinler arasında önemli bir fark görülmemektedir. Baştaki iki cümle birbiriyle yer değiştirmiş, ayrıca birisinde “Bana “cevâmi ‘ül-kelim” verildi.” denmiş iken diğerinde “Cevâmi ‘ül-kelim” ile gönderildim.” denmiştir.

5- Resûlullah (s.a.s.) → **Ebû Hüreyre** → Ebû Seleme → Muhammed (b. 'Amr) → Abdetu b. Süleymân → Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15: 440.

Bu isnadın metni şöyledir:

أُوتِيتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ، وَجُعِلَتْ لِي الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطُحُورًا

15 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 13: 71,16: 307, *Müsned*'in muhakkiki Şu'ayb el-Arnaût'a göre rivâyet, Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahihtir.

16 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15: 535, Şu'ayb el-Arnaût'a göre rivâyet, Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahihtir.

“Bana “cevâmiu'l-kelim” verildi ve bütün yeryüzü bana mescit ve temiz kılındı.”¹⁷

Dikkat edilirse bu metinde, bir önceki metinlerde yer alan “korku ile yardım edildim” kısmı yer almamakta, onun yerine “bütün yeryüzü bana mescit ve tâhir kılındı” ifadesi yer almaktadır.¹⁸

6- a) Resûlullah (s.a.s.) → **Abdullah b. Amr b. Âs** → Ebû Kays → Abdurrahman b. Mureyh el-Hûlânî¹⁹ → Abdullah b. Hubeyre → İbn Lehîa → Yahyâ b. İshâk → Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11: 179.

b) Resûlullah (s.a.s.) → **Abdullah b. Amr b. Âs** → Abdurrahman b. Cübeyr → Abdullah b. Hubeyre → İbn Lehîa → Yahyâ b. İshâk → Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11: 563.

Abdullah b. Amr b. Âs (r.a.) şöyle demektedir: Allah Resûlü vedalaşacak biri gibi yanımıza geldi ve şöyle buyurdu:

أَنَا مُحَمَّدُ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ، أَنَا مُحَمَّدُ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ، أَنَا مُحَمَّدُ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ، - ثَلَاثًا - وَلَا نَبِيَّ بَعْدِي، أُوتِيْتُ فَوَاتِحَ الْكَلِمِ، وَجَوَامِعَهُ، وَخَوَاتِمَهُ...

“Ben Ümmî Peygamber Muhammed'im, -bu sözü üç defa tekrarladi- Benden sonra artık peygamber yoktur. Bana “fevâtihu'l-kelim” verildi, hâtimeleri ve cevâmi'i verildi...”²⁰

Bu rivayetin metni daha önce geçen metinlerden farklıdır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde iki yerde verdiği bu rivayet isnâd açısından zayıftır. Her iki isnatta da İbn Lehîa (ö. 174/790) yer almaktadır.²¹ Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Süfyân es-Sevrî, Leys b. Sa'd ve Abdullah b. Vehb, İbn Lehîa'yı güvenilir bir râvi olarak gösterirken Nesâî, Ebû Zür'a, İbn Maîn, İbn Adî ve İbn Ebû Hâtim gibi cerh ve ta'dil âlimleri onu zayıf saymışlardır.²²

7- Resûlullah (s.a.s.) → İbn Mes'ûd → Ebû'l-Ahvas → Ebû İshâk → Ma'mer → Abdurrezzâk → Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6: 422.

17 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 15: 440, Şu'ayb el-Arnaût'a göre rivâyet sahîh, isnadı hasen'dir.

18 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12: 366.

19 İbn Hacer, *Te'cilü'l-Menfa'a*, 1: 812.

20 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11: 179 (6606), 11: 563 (6981).

21 *Müsned*'in muhakkiklerinden Ahmed Muhammed Şâkir ise İbn Lahîa'yı zayıf ravi kabul etmediğinden hadisi hasen kabul etmiştir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, 6: 174 (6602), 6: 177 (6606).

22 Bk. İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve'l-Ta'dil*, 5: 145 (682); Buhârî, *ed-Du'afâü's-Sağîr*, 1:69; İbnü'l-Cevzî, *ed-Du'afâ ve'l-Metrükîn*, 2: 136; Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, 1:352; Nihat Dalgın, “İbn Lehîa”, *DİA*, İstanbul 1999, 20: 158-159.

İbn Mes'ûd (r.a.) şöyle demektedir: Allah Resûlü'ne hayrın anahtarları ve cevâmî'i – ya da hayrın cevâmî'i ve anahtarları- öğretilmişti. O bize öğretinceye kadar biz namazımızda ne diyeceğimizi bilmiyorduk. Bize şöyle deyin dedi:

النَّجِيَّاتُ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ، السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى
عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ²³

Müsned'in muhakkiklerinden Şu'ayb el-Arneûd rivayet için “*Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahihtir.*”²⁴ derken, Ahmed Muhammed Şâkir de sahih olduğunu ifade etmektedir.²⁵

8- Resûlullah (s.a.s.) → **Ali b. Ebû Talib** → Muhammed b. Ali → Abdullah b. Muhammed b. Akîl → Zühayr → Abdurrahman → Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2: 156.

“*Hiçbir peygambere verilmeyen hasletler bana verildi.*” Biz, onlar nedir, Ey Allah'ın Resulü dediğimizde şöyle buyurdu: “*Bana korku ile yardım edildi, bana yeryüzünün anahtarları verildi, Ahmed diye isimlendirildim, toprak bana tâhir kılındı ve ümmetim en hayırlı ümmet kılındı.*”²⁶

Ali b. Ebû Talib'den (r.a.) gelen bu rivayette, araştırma konusu yaptığımız “*bana “cevâmiu'l-kelim” verildi.*” kısmı yer almamaktadır. Hz. Peygamber'in duruma göre, değişik zaman ve mekânlarda ve farklı sayıda hususiyetlerini zaman zaman zikrettiğini düşünüyoruz. Sonraki süreçte her bir sahâbî, işitip ezberleyebildiğini aktarmıştır. Sonraki râvîler için de bu durumun aynısı geçerlidir. Bu nedenle Allah Resûlü'nün (s.a.s.) hususiyetlerine dair bize intikal eden rivayetlerin metinleri farklı olmuştur. Onun hususiyetlerini bir bütün olarak görmek için bu konuda varid olan tüm rivayetleri bir arada değerlendirmek gerekir. Konumuzla ilintili olduğu için çalışmada her ne kadar bu bağlamdaki rivayetlere değinilse de tamamını değerlendirmek çalışmamızın sınırını aşmaktadır. Onun için çalışma, “cevâmiu'l-kelim” bağlantılı rivayetler ile sınırlandırılmıştır.

1.3. Sahîh-i Buhârî

Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîh*'inde yer alan rivayet, Ebû Hüreyre'den (r.a.) gelmektedir. Küçük farklılıklar olmakla birlikte metni şöyledir:

23 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6: 422 (3877).

24 Şu'ayb el-Arneûd'un hadis hakkındaki değerlendirmeleri için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6: 423, 1 nolu dipnot; Muhammed Mustafâ el-A'zamî'nin değerlendirmesi için bk. İbn Huzeyme, *Sahîh*, 1: 356.

25 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 68, 163, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dârü'l-Hadîs, Kâhire, 1995, (Muhakkik Ahmed Muhammed Şâkir'in hadis hakkındaki değerlendirmelerine bakınız.)

26 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2: 156.

بعثت بجوامع الكلم ونصرت بالرعب وبينما أنا نائم أتيت بمفاتيح خزائن الأرض فوضعت في يدي

“Ben, “cevâmi’ül-kelim” ile gönderildim ve korku ile yardım edildim. Uyku da olduğun bir vakitte, dünyanın hazineleri bana getirildi ve elime konuldu.”²⁷

Bu rivayet, Buhârî’nin *Sahîh*’inde farklı konu ve bâb başlıkları altında altı yerde geçmektedir. Rivayetin tarihleri ile geçtiği yerler şöyledir:

1- Resûllullâh (s.a.s.) → **Ebû Hüreyre** → Sa’îd b. Müseyyeb → İbn Şihâb ez-Zührî → Akîl → el-Leys → Sa’îd b. ‘Ufeyr (haddesenâ)

→ Buhârî, “Cihâd ve’s-Siyer”, 120.

→ Buhârî, “Ta’bîr”, 22.

→ Buhârî, “İ’tisâm”, 1.

2- Resûllullâh (s.a.s.) → **Ebû Hüreyre** → Muhammed (b. Sîrin) → Eyyûb (b. Ebî Temîme) → Muhammed b. Abdurrahman et-Tufâvî → Ahmed b. el-Mikdâm el-‘İclî (haddesenâ) → Buhârî, “et-Ta’bîr”, 11.

Bu isnatla gelen rivayette, بعثت بجوامع الكلم “Ben, “cevâmi’ul-kelim” ile gönderildim” ifadesi أعطيت مفاتيح الكلم “Bana “mefâtihi’l-kelim” verildi.” şeklindedir. Ayrıca وبينما أنا نائم البارحة “uykuda olduğum bir vakitte” ifadesi وبينما أنا نائم البارحة “dün gece uyurken” şeklindedir. İsnatların farklı olması hadisin metninde küçük farklılıklara sebep olmuştur.

3- Resûlullah (s.a.s.) → **Ebû Hüreyre** → Sa’îd b. Müseyyeb → İbn Şihâb ez-Zührî → Ukayl → el-Leys → Yahyâ b. Bükeyr (haddesenâ)

→ Buhârî, “Cihâd ve’s-Siyer”, 120.

Buhârî, Allah Resulü’nün (s.a.s.) bu rivayette geçen “korku ile yardım edildim” kısmından sonra, “Allah’a şirk koştukları için inkâr edenlerin kalbine korku atacağız.” (Âl-i İmrân, 3/151) ayetini okuduğunu cezm sığısıyla bâb başlığında Câbir’den (r.a.) gelen mu’allak bir rivayet olarak vermiştir.²⁸

Rivayette Allah Resulü (s.a.s.) kendisine üç şeyin verildiğini vurgulamaktadır:

1- Cevâmi’ül-kelim/mefâtihi’l-kelim,

2- Korku ile yardım,

3- Dünya hazineleri.

27 Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm, *el-Câmiü’s-Sahîh*, nşr. Mustafa Dîd el-Buğa, Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 1993, “Ta’bîr”, 22 (6611).

28 Buhârî, “Cihâd ve’s-Siyer”, 120 (2977).

Buhârî, rivayette geçen konuları tek tek dikkate almış ve hadisi ilgili konuların ve bâb başlıkların altında zikretmiştir. Birinci konuyu dikkate alan Buhârî, rivayeti “Kitâbü’l-i’tisâm” altında, ikinci konu Resûlullah’a (s.a.s.) edilen yardımla ilgili olduğundan “Kitâbü’l-cihâd ve’s-siyer” altında, üçüncü konu Resûlullah’ın (s.a.s.) rüyada gördüğü bir konudan bahsettiğinden “Kitâbü’t-ta’bîr” altında zikretmiştir. Bu bölüm altında verdiği rivayette, diğer rivayetlerde olmayan ancak konu ile ilgili olan bir ziyade dikkat çekmektedir. Bu da Buhârî’nin rivayetleri, bâb başlıkları altına alırken ne kadar seçici davrandığını göstermektedir.

1.4. Sahîh-i Müslim

Müslim’in (ö. 261/874) *Sahîh*’inde rivayetin beş yerde geçtiği tespit edilmiştir. Buna göre İmam Müslim’in aldığı rivayetin tarikleri ile zikredildiği konular şöyledir:

1- Resûlullâh (s.a.s.) → **Ebû Hüreyre** → (el-’Alâ’in) Babası → el-’Alâ’ → İsmâîl b. Cafer → Ali b. Cühr, Kuteybe b. Sa’îd, Yahyâ b. Eyyûb → Muslim, *Sahîh*, “Mesâcid”, 5.

*“Altı şeyle peygamberlere üstün kıldım: Bana “cevâmiu’l-kelim” verildi, korku ile yardım edildim, ganimetler bana helal kılındı, yeryüzü bana temiz ve mescit kılındı, bütün mahlûkata gönderildim, benimle peygamberler sonlandırıldı.”*²⁹

Bu rivayetin senedi ile Buhârî’deki rivayetlerin senedi aynı sahâbîye, Ebû Hüreyre’ye (r.a.) dayanmaktadır. Ancak iki metin arasındaki ziyâde ve noksanlıklar göze çarpmaktadır. Buhârî’de geçen rivayetin sonundaki *“bana dünyanın hazinelerinin anahtarları verildi”* kısmı var iken, Müslim’deki rivayette bu kısım yer almamaktadır. Diğer önemli bir husus, Müslim’deki rivayette Allah Resulü’nün altı şeyle üstün kılındığı belirtilmiş iken, Buhârî’de geçen rivayette bu ifade yer almamaktadır.

2- Resûlullâh (s.a.s.) → **Ebû Hüreyre** → Sa’îd b. Müseyyeb → İbn Şihâb ez-Zührî → Yûnus → İbn Vehb → Ebû Tahir ve Harmele (haddesenî) → Müslim, *Sahîh*, “Mesâcid”, 6.

Bu isnadla gelen metin daha önce geçen Buhârî’deki rivayetin metni ile aynıdır.

3- Resûlullâh (s.a.s.) → **Ebû Hüreyre** → Ebû Hüreyre’nin mevlâsı Ebû Yûnus → Amr b. el-Hâris → İbn Vehb → Harmele (haddesenî) → Müslim, *Sahîh*, “Mesâcid”, 7.

29 Müslim, “Mesâcid”, 5.

Bu senedle gelen rivayette نصرت بالرعب “*Korku ile yardım edildim.*” ifadesi نصرت بالرعب على العدو “*Düşmana karşı korku ile yardım edildim.*” şeklinde daha açık yer almıştır. Ayrıca daha önce Buhârî’deki rivayetlerde geçen الكلم بجوامع الكلم بعثت “*Ben, “cevâmi’ul-kelim” ile gönderildim.*” ile أعطيت مفاتيح الكلم “*Bana “mefâtî-hü’l-kelim” verildi.*” ifadeleri yerine burada وأوتيت جوامع الكلم “*Bana “cevâ-miu’l-kelim” verildi.*” ifadesi yer almaktadır.

4- Resûlullah (s.a.s.) → **Ebû Hüreyre** → Hemmâm b. Münebbih → Ma’mer → Abdürrezzâk → Muhammed b. Nâfi’ → Müslim, *Sahîh*, “Mesâcid”, 8.

Hemmâm b. Münebbih’in *Sahife*’sinde yer alan rivayetin *Sahîh-i Müslim*’e geçmiş tarihidir. Daha önce bu rivayet üzerinde durulduğundan burada tekrara gidilmeyecektir.³⁰

5- Resûllullâh (s.a.s.) → **Ebû Bürde’nin Babası (Abdullâh b. Kayş Ebû Mûsâ el-Eş’arî)** → Ebû Bürde (Süleymân) → Sa’îd b. Ebî Bürde → Zeyd b. Ebî Üneyse → Ubeydullâh (b. Amr) → Zekeriyâ b. Adıyy → İshâk b. İbrâhîm ve Muhammed b. Ahmed b. Ebî Halef → Müslim, *Sahîh*, “Eşribe”, 71.

Bu senedle gelen rivayet, yukarıdaki rivayetlerden tamamen farklı bir hadistir. Fakat rivayetin içinde konumuzla ilgili bir ifade geçtiği için önemlidir. Söz konusu ifade, hadisin sahâbî ravisi Ebû Mûsâ el-Eş’arî’ye aittir. Ancak rivayet, onun bu ifadeyi hangi bağlamda kullandığı ve “cevâmiu’l-kelim”den ne anladığı hakkında bize bir fikir vereceği kanaatindeyiz.

Rivayetin metni şöyledir: Allah Resûlü (s.a.s.), beni ve Mu’âz’ı Yemen’e gönderdi ve şöyle dedi: “*İnsanları (İslam’a) davet edin. Müjdeleyici olun nefret ettirici olmayın. Kolaylaştırıcı olun, sıkıntıya sokanlar olmayın.*” Ben dedim ki: “*Yemen’de önceden yaptığımız iki içecek var, onlar konusunda bize fetva ver(ir misiniz?). Bunlardan birisi baldan yapılıp sertleşinceye kadar bekletilen el-Bet’ denilen içkidir. Diğeri ise arpa ve mısırdan yapılıp sertleşinceye kadar bekletilen el-Mizr denilen içkidir.*” -Ebû Mûsâ el-Eş’arî dedi ki “Allah Resûlü’ne (s.a.s.) “cevâmiu’l-kelim”in hatimleri (mühürleri) verilmişti- O şöyle buyurdu: “*Na-mazdan alıkoyan her sarhoş edici içkiyi yasaklıyorum.*”³¹

Ebû Mûsâ’nın (r.a.) Hz. Peygamber’in cevabını “cevâmiu’l-kelim”den adettiği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber’in cevabını “cevâmiu’l-kelim”den kılan kapsayıcı olmasıdır. Allah Resûlü (s.a.s.), Ebû Mûsâ’nın (r.a.) özel olan sorusuna genel bir cevap vermiştir. Bu yönüyle cevabı, birçok soruya cevap niteliğinde câmi’ bir ifadedir.

30 Bu çalışmanın, “Hemmâm b. Münebbih’in *Sahife*’si, Ma’mer b. Râşid’in *Câmi*’i ve Abdürrezzâk’ın *Musannef*’i” başlığı altında bu sened ve metin üzerinde durulmuştur.

31 Müslim, “Eşribe”, 71, 2001.

Sahîh-i Müslim'deki rivayetler toplu değerlendirildiğinde şunlar söylenebilir. Beş rivayetten birisinde geçen “cevâmi’ü’l-kelim” ile ilgili kısım mevkûf hadis niteliğindedir. Müslim, merfû’ olan kısmını nazar-ı dikkate alarak rivayeti “Kitâbü’l-eşribe” (İçecekler bölümü) kısmına alarak isabetli davranmıştır. Diğer dört rivayetin tamamı konumuzla birebir ilgili olmasına rağmen Müslim onların tamamını “Kitâbü’l-mesâcid” (Mescitler bölümü) altında peş peşe zikretmiştir. Hâlbuki zikrettiği bu rivayetlerden sadece ilkinde mescitler ile ilgili bir bölüm vardır. Ebû Hüreyre’den (r.a.) gelen bu tariklerin tamamının aynı hadise ait olduğunu ve tam olan metnin birinci tarikten gelen metin olduğunu düşünüyoruz.

Kanaatimizce tüm rivayetlerdeki ortak metin dikkate alınıp ilgili bir kitâbın/ bölümün altında verilmiş olsaydı daha isabetli olurdu. Oysa İmam Müslim bunu yapmadığı gibi Buhârî gibi rivayetin metnindeki her bir konuyu dikkate alıp eserinin farklı bölümlerinde zikretmekten de kaçınmıştır. Dolayısıyla İmam Müslim’in, burada oldukça seçici davrandığını söyleyebiliriz. Bu durumda onun “cevâmiu’l-kelim”den ne anladığını tespit etmek zordur. Onun bu konuda net bir görüş bildirmedeği söylenebilir. Ancak Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin (r.a.) yukarıda geçen sözünden, onun Hz. Peygamber’in veciz sözlerini “cevâmiu’l-kelim”den saydığını söyleyebiliriz.

1.5. Sünen-i Tirmizî

Tirmizî, *Sünen*’inde Müslim gibi metni nispeten tam olan rivayeti zikretmeyi uygun görmüştür. Aynı hadise ait sahîh ve sâbit tarikler arasında ziyâdesi olan tarihi tercih etmek isabetli görünse de tamamını vermek daha uygundur. Zira en uzun ve tam olduğu sanılan rivayetin içinden bazen düşmeler olabilmektedir. Nitekim buradaki en uzun metne baktığımızda bazı kısımların nakıs olduğu, diğer tariklerden gelen metinlerden anlaşılmaktadır.

Aşağıda görüldüğü gibi Tirmizî’nin zikrettiği rivayet, *Sahîh-i Müslim*’deki ile birebir aynıdır.

Resûlullâh (s.a.s.) → **Ebû Hüreyre** → (el-‘Alâ’ın) Babası → el-‘Alâ’ b. Abdurrahman → İsmâil b. Cafer → Ali b. Hucr → Tirmizî, *Sünen*, “Siyer”, 22.

“Altı şeyle peygamberlere üstün kılındım: Bana “cevâmiu’l-kelim” verildi, korku ile yardım edildim, ganimetler bana helal kılındı, yeryüzü bana temiz ve mescit kılındı, bütün mahlûkata gönderildim, benimle peygamberler sonlandırıldı.”³²

32 Tirmizî, “Siyer”, 22 (1553); krş. Müslim, “Mesâcid”, 5.

Tirmizî rivayet için "hasen sahîh" demiş ve hadisi "Kitâbü's-siyer" altındaki "باب ما جاء في الغنيمه" "Ganimet konusunda varid olan hadisler" bâb başlığı altında vermiştir. Bunun dışında rivayeti eserinin başka bir yerinde zikrettiğine rastlamadık. Dolayısıyla Tirmizî'nin de Müslim gibi "cevâmiu'l-kelim" konusunda fikrini beyan etmediğini söyleyebiliriz.

1.6. Sünen-i Nesâî

Nesâî'nin (ö. 303/915) *Sünen*'inde konumuzla ilgili iki rivayet yer almaktadır:

a) **Ebû Hüreyre** → Sa'îd b. Müseyyeb → İbn Şihâb ez-Zührî → Yûnus → İbn Vehb → Ahmed b. Amr b. es-Sarh ve el-Hars b. Miskîn → Nesâî, *Sünen*, 6: 310 (3087).

b) **Ebû Hüreyre** → Sa'îd b. Müseyyeb → İbn Şihâb ez-Zührî → Ma'mer → Mu'temir → Muhammed b. Abdü'l-A'lâ → Nesâî, *Sünen*, 6: 310 (3088).

c) **Ebû Hüreyre** → Ebû Seleme → İbn Şihâb ez-Zührî → Yûnus → el-Kâsım b. Mebrûr → Hâlid b. Nezâr → Hârûn b. Sa'îd Nesâî, *Sünen*, 6: 311 (3089).

Bu üç tarikle gelen rivayetlerin metni ile Buhârî'de geçen rivayetin metni arasında manaya etki edecek derecede bir fark yoktur.³³ Nesâî, bu rivayetleri "Kitâbü'l-cihâd" altında cihadın vücubuna bir delil olarak zikretmiştir. Dolayısıyla Nesâî'nin, rivayette geçen üç temel konu içinde "*(Düşmanuma karşı kalplerine salınan) korku ile yardım edildim.*" kısmını temel aldığı anlaşılmaktadır. Buhârî gibi diğer iki konu için ayrıca başlık açmaması onun da İmâm Müslim gibi "cevâmiu'l-kelim" konusunda kararsız olduğunu göstermektedir.

Sünen-i Nesâî'de yer alan diğer bir rivayete bakıldığında Abdullâh b. Mes'ûd'un (r.a.) Kur'an dışında, namazlarda okunan dua ve değer zikirleri de "cevâmiu'l-kelim"den saydığı anlaşılmaktadır. Rivayetin senedi ve metni şöyledir:

1- **Abdullâh b. Mes'ûd** → Alkame b. Kays → İbrâhîm (b. Yezîd b. Kays el-Esved) → Hammâd (b. Ebî Süleymân) → Ubeydüllâh (İbn Amr) ve Zeyd b. Ebî Üneyse, → el-Alâ' b. Hilâl → Muhammed b. Cebel er-Râfi'î → Nesâî, *Sünen*, 2: 590.

Abdullâh b. Mes'ûd (r.a.) şöyle demektedir: "*Biz namaz kıldığımızda (celselerde) ne diyeceğimizi bilmiyorduk. Hz. Peygamber bize "cevâmiu'l-kelim" olanı öğreterek şöyle dememizi emretti.*"

33 Bk. Nesâî, *Sünen*, 6: 310-311, Elbânî, *Sahîhü'l-Cami'i's-Sağîr ve Ziyâdetuh*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1988, 1: 545, (2823), Krş. Buhârî, "Ta'bir", 22 (6611).

التحيات لله والصلوات والطيبات السلام عليك أيها النبي ورحمة الله وبركاته السلام علينا وعلى عباد الله الصالحين أشهد أن لا إله إلا الله وأشهد أن محمدا عبده ورسوله

Alkame şöyle demektedir: “*Ben Abdullâh b. Mes’ûd’u (r.a.) gördüm. Bize Kur’an’ı öğrettiği gibi bu kelimeleri de öğretirdi.*”³⁴

Dolayısıyla Abdullâh b. Mes’ûd’un (r.a.) “cevâmiu’l-kelim”den, lafızlarını önemseydiği ve mana ile rivayeti uygun görmediği hadisleri anladığını söyleyebiliriz. Kendi ifadesi yanında talebesi olan Alkame’nin “*O, bize Kur’an’ı öğrettiği gibi bu kelimeleri de öğretirdi*” sözünden bunu anlamak mümkün olduğu gibi onun “cevâmiu’l-kelim”den, Hz. Peygamber’in öğrettiği Kur’an gibi ibadet niyetiyle okunan hadis metinlerini anladığını söylemek de mümkündür. Ayrıca Hz. Peygamber’in dualarının câmi’ olduğunu, Hz. Aişe’nin (r.a.), “*Allah Resûlü (s.a.s.) duaların câmi’ olanlarını (cevâmiu’d-du’â) yapmayı sever, diğerlerini terk ederdi.*”³⁵ sözü de desteklemektedir.

Târik b. Eşyem (r.a.), “*Rabbime nasıl duada bulunayım?*” diye soran birisine Allah Resûlü’nün (s.a.s.) başparmağı dışındaki dört parmağını toplayarak, (قل اللهم اغفر لي وارحمني وعافني وارزقني) “*Allah’ım, beni bağışla, bana merhamet et, bana afiyet ver ve beni rızıklandır.*” diye dua etmesini buyurduktan sonra, “*Bu dua sözleri, sana dinini ve dünyayı cem’ ederler.*” dediğini aktarmıştır.³⁶

Hz. Peygamber’e “cevâmiu’l-kelim” verildiğine dair bilgi, onun hususiyetlerinin sayıldığı rivayetlerdeki metnin bir kısmı olarak görünmektedir. Bu bağlamdaki rivayetler Ebû Hüreyre, Ebû Mûsâ el-Eş’arî, Ali b. Ebî Tâlib, Câbir b. Abdullah (r.a.) gibi birçok sahâbîden gelmiş ve âlimlerce sahîh kabul edilmiştir. Rivayetlerde anlatılan hususların sayısı metinden metine farklılık göstermektedir. Hadislerin farklı zamanlarda varit olması zaman zaman bu gibi durumlara sebep

34 Nesâî, *Sünen*, 2: 2391167); Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, Beyrut, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1990, 1: 264 (977), İbn Hibbân, Muhammed b. Hibban b. Ahmed Ebu Hatim et-Temimi el-Bustî, *Sahîhu İbn Hibban bi Tertibi İbn Belban*, thk. Şuayb el-Arneut, Beyrut, Muessesetu’r-Risale, 1993/1414, Şuayb el-Arneut ve Elbânî de rivayeti sahîh kabul etmiştir. Elbânî, *Sahîhu Süneni Ebî Dâvud*, Müessesetü Girâs, Kuveyt, 2002, 4: 130, (895).

35 Ebû Dâvud, “*Sucûdü’l-Kur’an*”, 23 (1484), “*Vitir*”, 23(1484), Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 42: 76 (25150), 42: 359 (25556), Elbânî rivayetin sahîh olduğunu söylemiştir, bk. Elbânî, *Sahîhu Süneni Ebî Dâvud*, 5: 222, (1332).

36 İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdulbakî, Beyrut, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabi, 1975, “*Du’â*”, 4 (3845), Elbânî, rivayet için sahîh demiştir. Bk. Elbânî, *Sahîhü’l-Cami’i’s-Sagîr ve Ziyâdetuh*, 2: 810, (4398).

olmuştur.³⁷ Ancak buradaki farklılığın daha çok ravilerden kaynaklandığı kanaatindeyiz. Her ravi dinleyip hıfzettiklerinden hatırlayabildiklerini aktarmıştır.³⁸ Nitekim rivayetlerin birinde ravi, ikisini unuttuğunu açıkça ifade etmiştir.³⁹ Bu nedenle aynı sahâbîden gelen bir rivayetin metni, nakleden raviye göre bazen farklı olduğu gibi, farklı sahâbîlerden gelen aynı rivayetin metni de aktaran raviilere göre farklı olabilmektedir. Misal olarak Hz. Peygamber’in hususiyetleri arasında sayılan “cevâmiu'l-kelim”, Ebû Hüreyre (r.a.) ile Ali b. Ebî Tâlib’ten (r.a.) gelen rivayetlerde yer almış iken,⁴⁰ Câbir b. Abdullâh’tan (r.a.) gelen rivayette yer almamıştır.⁴¹

Neticede araştırma konusu olan rivayetimiz, Buhârî ve Müslim’in *Sahîh*’leri başta olmak üzere birçok hadis kaynağında geçmektedir. Ebû Hüreyre (r.a.) ve başka sahâbîlerin rivayet ettiği bu hadis sahihtir.

2. Âlimlerin “Cevâmiu'l-Kelim” Hakkındaki Görüşleri

“Cevâmiu'l-kelim” ifadesi, Hz. Peygamber’in hususiyetleri bağlamında varid olan hadislerde bazen “*cevâmiu'l-kelim ile gönderildim*” bazen de “*bana “cevâmiu'l-kelim” verildi*” şeklinde geçmektedir.⁴² Hz. Peygamber’in bu ifadeden ne kastettiğine dair İslam âlimleri arasında farklı görüşler vardır.

a. Cevâmiu'l-kelim Kur’an’dır, diyen âlimler

Daha önce ifade edildiği üzere Buhârî, bu hadisi birkaç yerde ilgili olduğu konular altında vermiştir. O, “*cevâmiu'l-kelim ile gönderildim*” hadisini, “*Kitâbü'l-i'tisâm*” altındaki birinci bâb başlığı yapmıştır.⁴³ Onun rivayeti aldığı kitâb ve bâb başlığına bakılırsa, “*cevâmiu'l-kelim*”den Kur’an ve Sünnet’i anladığı söylenebilir. Ancak o, *Sahîh*’inde “*cevâmiu'l-kelim’in, Allah’ın, önceki kitaplarda yazılı birçok emri bir veya iki emirde toplaması olduğu bilgisi bana*

37 İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi’ül-’Ulûm ve’l-Hikem*, s. 478 vd. (yirmi ikinci hadisin açıklamalarına bakılabilir.)

38 İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh en-Nemerî el-Endelûsî, *el-İstizkâr*; Kahire, Dârü'l-Va’iy, 1993:95 ,1414/.

39 Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr, *Müsnedü'l-Bezzâr*; Medine, Mektebetü'l-ulûm ve’l-hikem, 2009, 2: 251.

40 İbn Hibbân, *Sahîh*, 14: 312; Bezzâr, *Müsned*, 2: 251 (656). Nüreddîn el-Heysemî, *Mecma’u’z-Zevâid ve Menba’u’l-Fevâid*, thk. Abdullâh Muhammed Dervîş, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1994:3948) 464 :8 ,1414/.

41 Abd b. Hümejd, *Müsned*, Kâhire, Mektebetü’s-sünne, 1988, 349 (1154).

42 Buhârî, “*Cihâd ve’s-Siyer*”, 120 (2815); Buhârî, “*et-Ta’bir*”, 11 (6597); Buhârî, “*Ta’bir*”, 22 (6611).

43 Bk. Buhârî, “*İ’tisâm*”, 1, *باب قول النبي صلى الله عليه وسلم بعثت بجوامع الكلم*,

ulaştı” demektir.⁴⁴ Dolayısıyla Buhârî’nin, “cevâmiu’l-kelim”den Kur’an’ı anladığı kanaatindeyiz. Nitekim Buhârî’nin önde gelen şârihlerinden İbn Hacer de bu görüştedir.⁴⁵ Buhârî, her ne kadar rivayeti “Kitab ve Sünnete Bağlılık” kitabı altında zikretse de aslında bu ifadeden Kur’an’ı anlamının daha isabetli olacağına işaret etmektedir.

Sahîh-i Buhârî’nin ilk şârihlerinden İbn Battâl el-Kurtubî, (ö. 449/1057), konuyla ilgili hadisin şerhinde şöyle demektedir:

“*Cevâmiu’l-kelim*’den maksat Kur’an’dır. Zira ondaki bir ayet, muhtelif birçok manaya gelmekte, muhtelif tevilleri olmaktadır. ‘Biz Kitâb’ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık’ (el-En’âm, 6/38) ayeti Kur’an’ın cevâmi’ olduğuna delalet etmektedir. Ayrıca ‘Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.’ (el-A’râf, 7/199) ayetinden de bu anlaşılmaktadır. Zira dünya ve ahiret için tedbirli olmak konusunda sadece bu ayet nazil olsaydı kâfi gelirdi.”⁴⁶

Dolayısıyla Buhârî, İbn Battal ve İbn Hacer gibi âlimlere göre “cevâmiu’l-kelim”den kastedilen Kur’an’dır.

b. Cevamiu’l-Kelim hadis’tir, diyen âlimler

İbn Kuteybe (ö. 276/889), Hz. Peygamber’in konuşma vasıflarından birisinin “cevâmiu’l-kelim” ile konuşmak olduğunu aktarır.⁴⁷ İbn Hibbân’ın (ö. 354/965) *Sahîh*’inde açtığı “ذكر إعطاء الله جل وعلا صفيه صلى الله عليه وسلم جوامع الكلم وخواتمه” (Allah’ın seçkin kuluna “cevâmiu’l-kelim” ve hatimelerini vermesi) konu başlığı ve altında zikrettiği rivayetlerden, onun, “cevâmiu’l-kelim”den Hz. Peygamber’in hadislerini anladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca o, Ebû Hüreyre’den (r.a.) gelen rivayeti delil getirerek Hz. Peygamber’in kendisine verilen “cevâmiu’l-kelim” sayesinde tüm peygamberlerden üstün kılındığını ifade etmektedir.⁴⁸

Tahâvî’ye (ö. 321/933) göre Hz. Peygamber’e “cevâmiu’l-kelim”in verilmiş olması, onun ne eksik ne fazla söz söylemesidir.⁴⁹ Ebû İshâk İbrahim b. Ali

44 Buhârî, *Sahîh*, 6: 2573.

45 İbn Hacer, Ebû’l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-‘Askalânî, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, Beyrut, Dâru’l-Ma’rifa, 1379, 13: 248.

46 İbn Battâl, Ebu’l-Hasen Ali b. Halef, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, (Riyad: Mektebetu’r-Rüşd, 2003/1423), 5: 143.

47 İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *Garîbü’l-Hadîs*, (Bağdâd: Matbaatü’l-Ânî, 1397), 1: 488; Sehâvî, *Fethü’l-Muğîs*, 2: 242-44.

48 İbn Hibbân, *Sahîh*, 14: 312 (6403), İbn Hibbân’ın konu ile ilgili başlığı “ذكر البيان بأن المصطفى صلى الله عليه وسلم فضل جوامع الكلم على سائر الأنبياء صلى الله عليه وسلم” şeklindedir.

49 Tahâvî, Ebû Cafer, *Şerhu Me’âni’l-Âsâr*; Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1399, 2: 210.

el-Husarî el-Kayravânî'ye (ö. 453-1061) göre Hz. Peygamber'in bütün hadisleri “cevâmiu'l-kelim”dir.⁵⁰

Zemaşerî (ö. 538/1144), “*Ben Arapların en fasih konuşanıyım.*”⁵¹ rivayetini delil getirerek “cevâmiu'l-kelim”in, Hz. Peygamber'in konuşma tarzı olduğu görüşündedir.⁵²

Kâdî İyâz (ö. 544/1149), sadece Hz. Peygamber'e verilen özelliklerden birisinin de “veciz konuşma, az sözle çok mana ifade etmek” olduğunu, ona Arapçanın bütün lehçelerinin öğretildiğini, en üst seviyede söz söyleme yeteneğine sahip olduğunu ifade eder.⁵³

İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) de “cevâmiu'l-kelim”den maksadın Hz. Peygamber'in konuşma üslubu olduğu kanaatinde.⁵⁴ İzzeddin b. Abdüsselâm (ö. 660/1262)⁵⁵ ve Sehâvî (ö. 902/1497) de, “cevâmiu'l-kelim” ile konuşmayı Hz. Peygamber'in vasıflarından birisi olarak aktarırlar.⁵⁶

Hz. Peygamber'in kendisine verilen fesahat ve belagat kabiliyeti sayesinde, manaların derinliğine kolaylıkla inebildiğini, kendisine ilham edilen hikmetli sözlerle maksadını kısa sözlerle ifade edebildiğini söyleyenler de olmuştur.⁵⁷ Neticede “cevâmiu'l-kelim”den, Hz. Peygamber'in hadislerini/konuşma tarzını anlayan oldukça fazla âlimin olduğu anlaşılmaktadır.

50 Kayrevânî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali el-Husarî el-Kayrevânî, *Zehri'l-âdâb ve semeri'l-elbâb*, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997, 35.

51 Temel hadis kaynaklarında böyle bir rivayete rastlamadık. Ancak bazı kaynaklarda zayıf bir rivayet olarak yer almaktadır. Bk. Irâkî, Ebü'l-Fadl el-İrâkî, *el-Muğni 'an hamli'l-esfâr*, thk. Eşref Abdülmaksûd, Riyâd, Mektebetü Taberiyye, 1995, 1: 635; İbn Mulakkın, Sirâcud-dîn Ebû Hafis Ömer b. Ali b. Ahmed eş-Şâfi el-Mısri, *el-Bedri'l-münîr fi tahrîci'l-ahâdîsi ve'l-âsâri'l-vâki'ati fi ş-Şerhi'l-kebîr*, thk. Mustafâ Ebü'l-Gayt, Riyâd, Dâru'l-Hicre, 2004, 8: 281.

52 Zemaşerî, *el-Fâik*, 1: 11, 2: 227.

53 Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *eş-Şifâ, Şifâ-i Şerif Şerhi*, Tercüme ve Şerh: Mehmet Yaşar Kandemir, Tahlil Yayınları, İstanbul, 2012, 1: 185, 186, 352-355.

54 İbnü'l-Cevzî, *Garibü'l-Hadis*, 1: 171.

55 İzzüddîn b. Abdisselâm, Ebü Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsim es-Sülemî ed-Dimaşkı, *Münyetü's-Sül*, Beyrut, Dâru'l-kitâbi'l-cedîd, 1981, 35.

56 İzzüddîn b. Abdisselâm, Ebü Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsim es-Sülemî ed-Dimaşkı, *Münyetü's-Sül*, Beyrut, Dâru'l-kitâbi'l-cedîd, 1981, 35; Sehâvî, *Fethü'l-Muğis*, 2: 242-44.

57 Mehmet Yaşar Kandemir, *Şifâ-i Şerif Şerhi*, Tahlil Yayınları, İstanbul, 2012, 1: 186, 338.

c. Cevâmiu'l-Kelim Kur'an ve hadistir, diyen âlimler

Herevî'nin (ö. 401/1011) bu konudaki görüşünü İslam âlimleri şöyle aktarmaktadır: “*Cevâmiu'l-kelim'den maksat Kur'an'dır. Zira Allah, Kur'an'da çokça manayı az lafızda toplamıştır. Ayrıca Hz. Peygamberin az lafız çok mana özelliğine sahip kelamı da cevâmi'dendir.*”⁵⁸

Muhammed b. Fütûh el-Humeydî'ye (ö. 488/1095) göre “cevâmiu'l-kelim” Kur'an'dır, onunla beraber Hz. Peygamber'in konuşma vasfı için de bu ifade kullanılmıştır.⁵⁹

İbnü'l-Esîr el-Cezerî (ö. 606/1210) de şöyle demektedir: “*Bana “cevâmiu'l-kelim” verildi” ifadesindeki “cevâmiu'l-kelim”den murad, Kur'an'dır. Allah, lütfuyla çokça manayı az kelimedede toplamıştır.*”⁶⁰ İbnü'l-Esîr, bunu ifade ettikten sonra Hz. Peygamber'in sıfatı hakkındaki “*O, “cevâmiu'l-kelim” ile konuşurdu.*” hadisinden Resûlullah'ın (s.a.s.) kelamının çok manaları içinde toplayan az sözlerden oluştuğunu söyler. Ayrıca, “*O, duaların “cevâmiu'l-kelim” olanlarını yapmayı severdi*” hadisinden maksadın doğru ve sağlam maksatları veya Allah'a övgüyü içeren dualar ile isteme adabını içinde toplayan dualar olduğunu ifade eder. Dolayısıyla ona göre Hz. Peygambere verilen “cevâmiu'l-kelim”den maksat Kur'an olmakla beraber Hz. Peygamber'in kelamı ve duaları da bu kapsamdadır. Ömer b. Abdülaziz'in yukarıda geçen sözünde geçen “cevâmiu'l-kelim”den maksat ise az ve öz konuşmaktır.⁶¹

İbn Manzûr (ö. 711/1311), Hz. Peygamber'in “cevâmiu'l-kelim” konuşan, yani “az lafız çok mana” özelliğine sahip bir konuşma sıfatına sahip olduğuna inanır. Ancak o, Allah'ın, “*Sen, affedici ol, ma'rufu emret ve cahillerden yüz çevir.*” ayetinde olduğu gibi lütfuyla çokça manayı azıcık kelimedede topladığını örnek göstererek Kur'an'ın da bu kapsamda olduğu görüşündedir.⁶² Yani ona göre hem Kur'an hem de hadisler “cevâmiu'l-kelim”dir.

İbn Hacer'in naklettiğine göre İbn Şihab ez-Zührî (ö. 124/142), “cevâmiu'l-kelim”i Hz. Peygamber'in veciz konuşmalarına yorumlamış ancak başkaları *بعثت* “gönderildim” ifadesini delil göstererek maksadın Kur'an olduğunu iddia etmiş-

58 Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim*, Dâru İhyâ et-Türâs el-Arabî, Beyrut, 1392, 5: 5; İbn Mulakkın, *Gâyetü's-sûl fî Hasâisi'r-Resûl*, Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1993, 73.

59 Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh b. Abdillâh b. Fütûh el-Ezdi el-Humeydî, Tefsîrû *Garibi mâ fî's-Sahîhayn*, Kahire, Mektebetü's-sünne, 1995, 126.

60 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garibi'l-hadîs*, 1: 811.

61 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garibi'l-hadîs*, 1: 811.

62 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 8: 53.

tir.⁶³ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî'nin (ö. 370/980) de bu görüşte olduğu aktarılmıştır.⁶⁴ Görüldüğü gibi “cevâmiu'l-kelim”den Kur'an ve hadisleri anlayan âlim sayısı da az değildir.

d. Cevamiu'l-kelim Kur'an ve hadislerin bir kısmıdır, diyen âlimler

Yukarıda aktarılan görüşleri savunan âlimler olmakla beraber âlimlerin çoğunluğuna göre Kur'an ve hadislerin sadece bir kısmı “cevâmi'u-l kelim”dir. Nitekim İbn Hacer, “*Kur'an'ın cevâmiu'l-kelim olduğu konusunda âlimler arasında bir fikir ayrılığının olmadığı, asıl önemli olanın Kur'an dışında herhangi bir şeyin “cevâmiu'l-kelim” kavramı altına girip girmediğidir.*” diyerek bu noktaya işaret etmektedir. Ona göre “cevâmiu'l-kelim”den maksat Kur'an olmakla beraber Hz. Peygamber'in hadisleri arasında bu nitelikte olanlar da az değildir.⁶⁵ İbn Hacer bu vasıftaki hadislerden örnekler zikretmektedir.

Buhârî'nin ilk şârihlerinden Hattâbî (ö. 388/998), “cevâmiu'l-kelâm” için “manayla dopdolu veciz kelam” demektedir. Başka bir deyişle kelimeleri az, manası çok ve çeşitli hükümler içeren ifadelerdir.⁶⁶ Dolayısıyla ona göre hadislerin tamamı cevâmi'den değildir.

İlk dönemlerden başlayarak âlimlerin eserleri incelendiğinde birçoğunun bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır. Onlar seçtikleri bir kısım hadisler için cevâmi' diyerek hadislerin tamamının bu özellikte olmadığını kabul etmişlerdir. Bunlar arasında İmam Şâfiî (ö. 204/820), İshâk b. Râhûye (ö. 238/853), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ebû Dâvud (ö. 275/889), Alî el-Kârî (ö. 1014/1605), İmam Nevevî (ö. 676/1277) ve İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393) gibi birçok âlim sayılabilir. Çalışmamızın “Cevâmiu'l-kelim” hadislerden örnekler” başlığı altında bunlara değinildiğinden burada detayına girilmeyecektir.

e. Tasavvuf ehlinin “cevâmiu'l-kelim” anlayışı

Tasavvuf ehlinin “cevâmiu'l-kelim” anlayışı farklıdır. Onlara göre Hz. Peygamber'e cem'etme (الجمع) makamı verilmiştir. Onun makamı, vahdet ile kesreti, öz ile detayı, tenzih ile teşbihî bir arada tutmaktadır. Hatta onun makamı, bütün isimlerin makamını cami'dir. Hz. Peygamber bunun için, “Bana “cevâmiu'l-ke-

63 İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, 13: 247.

64 İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferac Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Garibü'l-Hadis*, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985, 1: 171.

65 İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, 6: 128, 1: 40, 72, 83, 120, 311, 13: 248; Ahmet Lütfü Kazancı, *Peygamberimizin Hitabeti*, 167.

66 Hattâbî, *A'lâmü's-Sünen fi Şerhi Sahih el-Buhârî*, Mekke, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1988, 2: 1422.

lim” verildi.” demiştir.⁶⁷ Çalışmamızın sınırlarını aşmamak için bu kadarıyla yetinerek mutasavvıfların konu hakkındaki detaylı görüşlerini konunun erbabına havale ediyoruz. Ayrıca Hz. Peygamber’in insanların en iyisi, en cömerdi, en cesaretlisi olması gibi yüce ahlakı içindeki bazı vasıflarını “cevâmiu’l-kelim”den sayanların da olduğunu burada belirtmekte fayda vardır.⁶⁸

“Cevâmiu’l-kelim” ile ilgili hadisin sebab-i vürûdunu içeren rivayetler incelendiğinde “*Cevâmiu’l-kelim Kur’an’dır.*” diyenlerin görüşünün daha isabetli olduğu anlaşılmaktadır. Ancak İbn Hacer’in dediği gibi⁶⁹ “cevâmiu’l-kelim” hadisler de az değildir.

Kaynaklarda geçen bir rivayet, Hz. Peygamber’in bu sözünü niçin söylediğine dair fikir vermektedir. Rivayetin senedi ile metni şöyledir:

Ebû Kılâbe → Eyyûb → Hammâd → Muhammed b. Ubeyd → Ebû Dâvud, *el-Merâsîl*, 223.

Ebû Kılâbe (r.a.) şöyle demektedir: “Hz. Ömer, Yahudi bir grubun yanından geçerken Tevrat’tan bir dua okuduklarını işitti. Onu istinsah ettikten sonra Hz. Peygamber’in yanına geldi. Allah Resûlü (s.a.s.), Hz. Ömer’in bu duayı okuduğunu görünce yüzünün rengi değişmeye başladı. Bu durumu fark eden birisi Hz. Ömer’e, “*Ey Hattâb’ın oğlu, Resûlullah’ın (s.a.s.) yüzündeki değişmeyi görmüyor musun?*” dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer hemen kitabı bıraktı. Sonra Allah Resûlü (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Muhakkak ki Allah azze ve celle beni son peygamber olarak gönderdi, bana “cevâmiu’l-kelim” ve hatimelerini verdi. Kelâm bana oldukça kısaltıldı. Sakın şaşkınlar sizi oyalamasın.*”⁷⁰ Bu rivayet, Ebû Dâvud’un *Merâsîl*’inde, Abdurrezzâk’ın *Musannef*’inde⁷¹ ve Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde farklı sahâbîlerden değişik metinlerle gelmiştir.⁷²

67 İbnü’l-Arabî, *el-Hakikatü’l-Muhammediyye*, 12; İbnü’l-Arabî (ö. 638), *Futûhât*’ında bu konuya detaylı değinmiştir. Bk. Muhyiddin İbnü’l-Arabî Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî, *el-Futûhâtü’l-Mekkiyye*, Beyrut, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1999, 1: 13334-; Ayrıca bk. Mehmet Yaşar Kandemir, “Cevâmiu’l-Kelim”, *DİA Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 7: 440.

68 Molla Halîl es-Si’irdî, *Mahsûlü’l-Mevâhibi’l-Ahadiyye fi’l-Hasâisi ve’ş-Şemâli’l-Ahmediyye*, Diyarbakır, Mektebetü Seydâ, 2010, 161.

69 İbn Hacer, *Fethü’l-Bârî*, 6:128.

70 Ebû Dâvud, *el-Merâsîl*, 223.

71 Abdurrezzâk, Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San’ânî, *Musannef*, Beyrut, el-Mektebü’l-İslâmî 1403, 6: 112-113 (10163).

72 Abdurrezzâk, *Musannef*, 6: 112-113 (10163); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 23: 349, Bu rivayetin ilgili dipnotunda tahrîci yapılmış ve isnadı hakkında değerlendirilmeler yapılmıştır. Ancak bunun Hasan-ı Basrî’nin mürsellerinden olduğunu ve âlimlerin genel kanaatine göre isnadının zayıf olduğunu belirtelim.

Ancak burada önemli olan Allah Resûlü'nün (s.a.s.) bu sözünü, Yahudilerden öğrendiği/elde ettiği/eline ulaştığı bir metni adeta Allah'ın kitabı gibi kıraat eden Hz. Ömer'e bir tepki olarak söylemiş olmasıdır. Bu durumda “cevâmiu'l-ke-lim”den maksadın Kur'an olduğu kuvvet kazanmaktadır. Ancak Hz. Ömer'in burada okuduğu söylenen metnin bir dua metni olduğu düşünülürken, Hz. Peygamber'in dualarının da “cevâmiu'l-ke-lim” kategorisine girdiği söylenebilir.⁷³ Nitekim Hz. Peygamber'in bütün hadislerinin “cevâmiu'l-ke-lim” olmadığı, bazılarının diğerlerinin açıklaması olduğu yukarıda geçen İbn Mes'ûd'tan (r.a.) gelen hadisten anlaşılmaktadır.⁷⁴ Rivayetteki *خواتمه/جوامعه* ifadesinden, bazılarının birçok manayı câmi ve kelâmda zirve olduğu, bazılarının ise bunların anahtarı mahiyetinde olduğu *مفاته/فواتحه* ifadesinden anlamak mümkündür. Nitekim İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde geçen rivayette Allah Resûlü (s.a.s.) şöyle demektedir:

أُوتِيَتْ جَوَامِعَ الْكَلِمِمْ وَفَوَاتِحَهُ وَخَوَاتِمَهُ

“Bana “cevâmiu'l-ke-lim” verildi, anahtarları ve kilitleri (hâtimleri).”⁷⁵ Bu da bütün hadislerin “cevâmiu'l-ke-lim” kapsamına girmediği görüşünü desteklemektedir.

Hız. Peygamber'in hadislerinin “cevâmiu'l-ke-lim” özelliğinde olduğunu söyleyen âlimler, Kur'an ayetleri gibi onların da mana ile rivayet edilmesini doğru bulmamışlardır.⁷⁶ Onları kısmen “cevâmiu'l-ke-lim”den sayanlar ise sadece belirli bir kısmının mana ile rivayet edilmesine cevaz vermemişlerdir.⁷⁷

Hız. Peygamber'in “Bana “cevâmiu'l-ke-lim” verildi.” sözünden şunu da anlamak mümkündür. Gerek ayetlerin gerekse hadislerin zahirî lafızlarından anlaşılan yüzeysel manayla yetinilmemelidir. Zira asırlara hitap etme özelliğine sahip olan dinî metinler, lafızları az, manaları geniş olan (cevâmiu'l-ke-lim) ifadelerdir. Şâri'in muradını doğru anlamak ve lafızlarda saklı hazineleri ortaya çıkarmak

73 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi garibi'l-hadis*, 1: 811.

74 Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 6: 422 (3877).

75 İbn Ebî Şeybe, Ebü Bekir Abdullah b. Muhammed, *Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, Beyrut, Müessesetü 'Ulümü'l-Kur'an/Dâru Kurtuba, 2006/1427, 16: 468 (32393).

76 Tâhir el-Cezâirî ed-Dimaşki, *Tevcihü'n-Nazar ilâ usûli'l-eser*, Halep, Mektebü'l-matbû'âti'l-İslamiyye, 1995, 2: 677-85; Kâsimî, Muhammed Cemâleddin el-Kâsimî, *Kavâidu'l-Tahdis*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty., 198; Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed es-Sehâvî. *Fethü'l-Muğis*, Lübnan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403, 2: 243.

77 Süyûtî, Celâluddin, *Tedribü'r-Râvî*, thk. Târik b. İvazullâh, Riyâd, Dâru'l-'Asime, 2003/1424, 2: 102; Kâsimî, *Kavâ'idü'l-Tahdis*, 198; Ali el-Kârî, Nüreddin Ebü'l-Hasan Ali b. Sultan Muhammed, *Şerhü Şerhi Nühbeti'l-Fiker*, Dâru'l-Erkam, ty., 500.

için büyük çaba içinde olunmalıdır.⁷⁸ Bu şekilde düşünüldüğünde çalışma konusu hadisten, literal ve luğavî okumaların isabetli olmadığı sonucuna varılabilir. Nitekim hadislere dar bir çerçevede, lafzî yaklaşımın oldukça sakıncalarının olduğu ilmî çalışmalarla ortaya konulmuştur.⁷⁹

3. Cevâmiu'l-kelim Hadislerden Örnekler

“Cevâmiu'l-kelim” olan hadisleri müstakil eserlerde toplama faaliyetinin İbn Düreyd’in (ö. 321/933) *el-Müctenâ* adlı eseri ile hicri dördüncü asırda başladığı söylenmiştir. Ancak bu çalışmaların, belirli sayıda, özellikle kırk hadis yazma kültürü ile başladığını söylemek kanaatimizce daha isabetli olacaktır.⁸⁰ Zira bu âlimler, sıradan hadisleri bir araya getirmek yerine kendilerince “cevâmiu'l-kelim” özelliğinde olan hadisleri bir araya getirmeye gayret göstermişlerdir. Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797) ile başlayan bu tür telif tarzı, günümüzde hâlâ devam etmektedir. Nevevî'nin *el-Erbâ'in*'i ve İbn Receb el-Hanbelî'nin *Câmi'ü'l-Ulûm ve'l-Hikem* adlı eserleri bu vasıftaki eserlerin en güzel örnekleridir.

“Cevâmiu'l-kelim”in kapsamı üzerinde âlimler arasında görüş birliği olmadığı gibi hangi hadislerin bu kapsama girdiği konusunda da bir ittifaktan söz etmek mümkün değildir. Misal olarak İmam Şafî'nin (ö. 204/820), “*Ameller niyetlere göredir...*”⁸¹ hadisi için “*İlmin üçte birini câmidir.*” dediği nakledilmiştir.⁸²

Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî'ye (ö. 224/838) göre Hz. Peygamber, bütün ahiret işlerini bir kelimedede, “*Her kim dinimizde olmayan bir şey ihdas ederse o kabul edilmez.*”⁸³ من أحدث في أمرنا هذا ما ليس منه فهو رد hadisinde toplamış, dünya işlerinin tamamını da bir kelimedede, “*Ameller niyetlere göredir...*” “*إنما الأعمال بالنيات*” hadisinde toplamıştır. Yani onun bu iki hadisi her konuyu içine alır.⁸⁴ Şafî'nin ilminden ve yönteminden oldukça etkilenen Ahmed b. Hanbel'e (ö.

78 Hattâbî, *A'lâmü's-Sünen fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 2: 1422.

79 Literal ve lugavî okumalar hk. Bk. Bünyamin Erul, “Hadislerin Anlaşılması Meselesi”, *Güncel Dini Meseleler I. İhtisas Toplantısı*, 02-06 Ekim 2002-Ankara, Ankara, DİB yayınları, 2004, 95-114.

80 Mehmet Yaşar Kandemir, “Cevâmiu'l-kelim”, *DİA Dîyanet İslam Ansiklopedisi*, 7: 440.

81 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, thk. M. Mustafâ el-A'zamî, Ebû Zaby, Müessesetu Zâyid b. Sultân, 2004(982)491 :3 ,1425/); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 303 (167); Buhârî, “Bed'ü'l-Vahiy”, 1; Müslim, “İmâre”, 155, başka kaynaklarda da geçmektedir.

82 Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *Sünenü'l-Kübrâ*, Haydârâbâd, Meclisu Dâireti'l-Me'ârif, 1344, 2: 14 (2347).

83 Müslim, “Akdiye”, 17.

84 İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi'ül-'Ulûm ve'l-Hikem*, 9.

241/855) göre İslam'ın esasları üç hadise dayanır.⁸⁵ Bunlar; Hz. Ömer'den gelen "Ameller niyetlere göredir..." إنما الأعمال بالنيات hadisi,⁸⁶ Hz. Aişe'den gelen "Her kim dinimizden olmayan bir şeyi ihdâs ederse o merduttur, kabul edilmez." من خلق أحدكم إن خلق أحدكم ... "Şüphesiz sizden birinizin yaratılışı, annesinin karnında kırk günde toplanır ..." إن خلق أحدكم ... "Şüphesiz helal belli, haram bellidir..." الحلال بين والحرام بين hadisi,⁸⁷ ve Numan b. Beşir'den gelen "Helal belli, haram bellidir..." الحلال بين والحرام بين hadisi,⁸⁸ Üçüncü hadisin yerine "Şüphesiz sizden birinizin yaratılışı, annesinin karnında kırk günde toplanır ..." إن خلق أحدكم ... "Şüphesiz helal belli, haram bellidir..." الحلال بين والحرام بين hadisi,⁸⁹ de zikredilmiştir. Buhârî'nin (ö. 256/870) hocası İshâk b. Râhûye'nin (ö. 238/853) bu dört hadisi İslam'ın asılları kabul ettiği ifade edilmiştir.⁹⁰

Ebû Dâvud (ö. 275/889) ise bütün hadislerin dört hadis etrafında döndüğü görüşündedir. O şöyle demektedir: "Müsned hadislere baktım, dört bin civarında olduğunu gördüm. Sonra bu dört bin hadisin tamamının dört hadis etrafında döndüğünü gördüm. Bunlar: Numân b. Beşir'den gelen "Şüphesiz helal belli, haram bellidir." الحلال بين والحرام بين hadisi,⁹¹ Hz. Ömer'den gelen "Ameller niyetlere göredir..." إنما الأعمال بالنيات hadisi,⁹² Ebû Hüreyre'den gelen, "Şüphesiz Allah temizdir ve ancak temiz olanı kabul eder." إن الله طيب لا يقبل إلا طيباً" hadisi⁹³ ve "Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi Müslümanlığının güzelliğindedir." من حسن إسلام المرء تركه ما لا يعنيه" hadisi⁹⁴ Ebû Dâvud'a göre bu hadislerden her biri ilmin dörtte biri mesabesinde dir."⁹⁵ Onun şöyle dediği de rivayet edilmiştir: "Resûlullah'ın (s.a.s.) beş yüz bin hadisini yazdım. Sonra onlardan bu kitabın içindekilerini -Sünen'ini kastetmektedir- seçtim. Kitabımda dört bin sekiz yüz hadisi bir araya getirdim. İnsanın dini için dört hadisin kâfi ol-

85 Zeynuddîn el-İrâkî, *Tarhû't-Tesrîb fî şerhi't-Takrîb*, Beyrut, İhyâ'u't-turâsî'l-arabî, ty., 2: 5; İbn Receb el-Hanbelî, Ebû'l-Ferec Zeynuddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Hanbelî, *Câmi'ül-'Ulûm ve'l-Hikem*, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2015, 9.

86 Mâlik, *Muvatta*, 3: 491(982); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 303 (167); Buhârî, "Bedü'l-Vahiy", 1; Müslim, "İmâre", 155, başka kaynaklarda da geçmektedir.

87 Buhârî, "Sulh", 5; Müslim, "Akdiye", 17; Ebû Dâvud, "Sünne", 6.

88 Buhârî, "İmân", 37; Müslim, "Müsâkât", 107.

89 Buhârî, "Tevhîd", 28; Müslim, "Kader", 1.

90 İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi'ül-'Ulûm ve'l-Hikem*, 9.

91 Buhârî, "İmân", 37.

92 Buhârî, "Bedü'l-Vahy", 1.

93 Müslim, "Zekât", 65.

94 Mâlik, *el-Muvatta*, 2: 903 (1604); Tirmizî, "Zühd", 11.

95 Zeynuddîn el-İrâkî, *Tarhû't-Tesrîb fî şerhi't-Takrîb*, 2: 5-6; İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi'ül-'Ulûm ve'l-Hikem*, 9-10.

duğuna inanıyorum. Bunlardan birincisi: إنما الأعمال بالنيات hadisidir,⁹⁶ ikincisi: من لا يكون المؤمن مؤمناً حتى لا يرضى لا يكون المؤمن مؤمناً حتى لا يرضى hadisidir,⁹⁷ üçüncüsü: إنما الأعمال بالنيات hadisidir ve dördüncüsü: إنما الأعمال بالنيات hadisidir,⁹⁸ ve dördüncüsü: إنما الأعمال بالنيات hadisidir,⁹⁹ Diğere bir rivayete göre ise şöyle demiştir: “Fakîh, sürekli beş hadis etrafında döner: إنما الأعمال بالنيات hadisidir,¹⁰⁰ إنما الأعمال بالنيات hadisidir,¹⁰¹ إنما الأعمال بالنيات hadisidir,¹⁰² إنما الأعمال بالنيات hadisidir,¹⁰³ Yine ondan gelen bir rivayette şöyle demiştir: Her konudaki ahkâmın dayanağı olan dört hadis vardır: Hz. Ömer'den gelen إنما الأعمال بالنيات hadisidir,¹⁰⁴ إنما الأعمال بالنيات hadisidir,¹⁰⁵ إنما الأعمال بالنيات hadisidir,¹⁰⁶ ve إنما الأعمال بالنيات hadisidir,¹⁰⁷ إنما الأعمال بالنيات hadisidir,¹⁰⁷

Tirmizî (ö. 279/892) de, “Allah Resûlü (s.a.s.) veciz konuşurdu. Onun bu özelliği “cevâmiu'l-kelim” tabiriyle ifade edilir.” diyerek bunun Resûlullah'ın (s.a.s.) bir vasfı olduğunu ifade ettikten sonra bu özellikte olduğuna kanaat getirdiği şu hadisleri zikreder.¹⁰⁸

ليس الشديد بالصرعة، إنما الشديد الذي يملك نفسه عند الغضب¹⁰⁹

من حسن إسلام المرء تركه ما لا يعنيه¹¹⁰

أزهدي الدنيا يحبك الله وأزهدي الناس يحبك الناس¹¹¹

لا فقر أشد من الجهل¹¹²

96 Buhârî, “Bedü'l-Vahy”, 1.

97 Mâlik, *el-Muvatta*, 2: 903 (1604); Tirmizî, “Zühd”, 11.

98 Buhârî, “Îmân”, 37.

99 Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, Matabbatü'l-İlmiyye, Halep, 1932, 4: 365; İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi'ül-'Ulûm ve'l-Hikem*, 10.

100 Buhârî, “Îmân”, 37.

101 Buhârî, “Bedü'l-Vahy”, 1.

102 Müslim, “Îmân”, 95.

103 İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi'ül-'Ulûm ve'l-Hikem*, 10.

104 Buhârî, “Bedü'l-Vahy”, 1.

105 Müslim, “Müsâkât”, 107.

106 Mâlik, *el-Muvatta*, 2: 903 (1604); Tirmizî, “Zühd”, 11.

107 İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi'ül-'Ulûm ve'l-Hikem*, 10; Hadis için bk. İbn Mâce, “Zühd”, 1.

108 Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *eş-Şemâilü'n-Nebeviyye Şemâil-i Şerîf Şerhi*, Tercüme ve Şerh: Mehmet Yaşar Kandemir, Tahlil Yayınları, İstanbul 2015, 2: 247-249.

109 Buhârî, “Edeb”, 76; Müslim, “Birr”, 107.

110 Mâlik, *el-Muvatta*, 2: 903 (1604); Tirmizî, “Zühd”, 11.

111 İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi'ül-'Ulûm ve'l-Hikem*, 10; Hadis için bk. İbn Mâce, “Zühd”, 1.

112 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (Selefi), 3: 68.

ان من البيان لسحرا¹¹³

لا يلدغ المؤمن من جحر واحد مرتين¹¹⁴

İbn Düreyd (ö. 321/933), *el-Müctenâ* adlı eserinde sadece Hz. Peygamber'in “cevâmiu'l-kelim” hadislerine yer vermemiş, onun yanında dört halife başta olmak üzere birçok kişinin veciz sözlerini zikretmiştir. Ona göre kime ait olduğuna bakılmaksızın veciz sözlerin tamamı “cevâmiu'l-kelim”dir. O, bu bağlamda bazı filozofların sözlerini de zikretmekten çekinmemiştir. Bununla birlikte önce Allah Resûlü'nün (s.a.s.) sonra fazilet sırasına göre dört halifenin ve sonra diğerlerinin sözlerini vermek suretiyle bunlar arasında fark gözettiğini göstermiştir. Kanaatimizce böyle bir yaklaşım kapsamlı ve en isabetli yaklaşımdır. Buna göre Allah'ın Kelam'ı “cevâmiu'l-kelim” olmada en zirvede iken, Allah Resûlü'nün (s.a.s.) “cevâmiu'l-kelim” olan hadisleri onu takip etmektedir. Daha sonra diğer insanların, derecesine göre bu özellikteki veciz sözleri de bu kapsamda değerlendirilebilir.

İbn Düreyd'in zikrettiği “cevâmiu'l-kelim” hadislerden bir kaç şöyledir:

لا يلسع المؤمن من جحر مرتين¹¹⁵

لا يجنى على المرء الا يده¹¹⁶

ليس الخبر كالمعاينة¹¹⁷

المجالس بالأمانة¹¹⁸

Kayravânî (ö. 453-1061), *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb* adlı eserinin başında “cevâmiu'l-kelim” dediği birçok hadisi bir araya getirmiştir.¹¹⁹ Onun da İbn Düreyd'in üslubunu takip ettiği söylenebilir. Zikrettiği hadislerden birkaç şöyledir:

113 Buhârî, “Tıb”, 51.

114 Buhârî, “Edeb”, 83.

115 İbn Düreyd el-Ezdi el-Basrî, *el-Müctenâ*, Haydarabâd, Dârü'l-Fikr, 1342, 4; Buhârî, “Edeb”, 83; Müslim, “Zühd ve'r-Rekâik”, 63, Metin, لا يلدغ şeklinde başlamaktadır. Bazı kaynaklarda لا يلسع şeklinde.

116 İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, 6; Aynı metinde varid olan bir rivayete rastlamadık, ancak aynı manaya gelen rivayetler kaynaklarda yer almıştır, bk. Ebû Dâvud, “Diyât”, 2; Tirmizî, “Fiten”, 2; İbn Mâce, “Diyât”, 26.

117 İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, 7; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2: 322; İbn Hibbân, *Sahih*, 14: 96.

118 İbn Düreyd, *el-Müctenâ*, 7; Ebû Dâvud, “Edeb”, 37; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 23: 45, isnadı zayıftır.

119 Kayrevânî'ye göre Hz. Peygamber'in bütün hadisleri cevâmiu'l-kelim'dir. Bk. Kayrevânî, *Zehrü'l-âdâb*, 35.

المؤمن للمؤمن كالبنیان يشدُّ بعضُهُ بعضاً¹²⁰

أصحابي كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم¹²¹

اليُدُّ العُلْيَا خَيْرٌ مِنَ اليَدِ السُّفْلَى¹²²

Alî el-Kârî, (ö. 1014/1605) Hz. Peygamber'in iki kelimedden oluşan "cevâmiu'l-kelim" hadislerinden kırk hadis derleyip Tirmizî'nin *Şemâil'*ine yazdığı şerhe derç etmiştir.¹²³ "Cevamiu'l-kelim"e dair sonraki yüzyıllarda da birçok eser yazılmıştır.¹²⁴

Ali el-Kari'nin "cevamiu'l-kelim"den saydığı iki kelimedden oluşan bazı hadisler şöyledir:

- 1- لَا تُغَضَبْ : Öfkelenme.¹²⁵
- 2- الدِّينُ النَّصِيحَةُ : Din nasihattir.¹²⁶
- 3- الْحَرْبُ خُدَاعَةٌ : Harp hiledir.¹²⁷
- 4- الصَّوْمُ كَالْكَانِدِ : Oruç kalkandır.¹²⁸
- 5- قَيْدٌ وَتَوَكُّلٌ : Bağla ve tevekkül et.¹²⁹

Dikkat edilirse, bazı âlimler "cevâmiu'l-kelim" ifadesindeki "el-kelim" (kelimeler) lafzından etkilenerek hadisler için "kelime" ifadesini kullanmıştır. Âlimler bu hadisleri derlerken sened ve metin tenkidini yeterince yapmadıklarından topladıkları rivayetler arasına zayıf hatta mevzu olanlar karışabilmiştir.

120 Ebû İshâk İbrahîm b. Ali el-Husarî el-Kayrevânî, *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997, 35; Buhârî, "Mezâlim", 6; Müslim, "Birr ve's-Sıla", 65.

121 el-Kayrevânî, *Zehrü'l-âdâb*, 35; sahih bir rivayet değildir, bk. Ali el-Kârî, *el-Mevdû'âtü'l-Kübrâ*, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1971, 388 (604)

122 el-Kayrevânî, *Zehrü'l-âdâb*, 35; Buhârî, "Zekât", 17; Müslim, "Zekât", 94.

123 Alî el-Kârî, *Şerhü's-Şifâ*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001, 184; Alî el-Kârî, *Cem'u'l-Vesail fi Şerhi's-Şemail*, Mısır, el-Matbaatu's-Şarkiyye, t.y., 2: 11-12.

124 Mehmet Yaşar Kandemir, "Cevâmiu'l-kelim", *DİA Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 7: 440; Ramazan Kazan, "Hz. Peygamber'in üslubunda cevâmiu'l-kelim", *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu*, Isparta, S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2001, 441-457.

125 Buhârî, "Edeb", 76; Tirmizî, "Birr ve's-Sıla", 73.

126 Müslim, "İmân", 95; Nesâî, "Bi'at", 31.

127 Buhârî, "Cihâd ve's-Siyer", 154; Müslim, "Cihâd ve's-Siyer", 17.

128 Nesâî, "Siyâm", 43; İbn Huzeyme, Osman b. Saîd ed-Dârimî, Ebû Abdullah İbn Abdülhakem, *es-Sahîh*, thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî, Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1975, 3: 193 (1890).

129 Beyhakî, Ebûbekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *Şu'abü'l-İmân*, Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, 2003, 2: 428 (1160).

“Cevâmiu'l-kelim” sayılan hadisleri şiir tarzına koyanlar dâhi olmuştur. Hadis âlimlerinden Hafız Ebû'l-Hasan Tâhir b. Mufevviz el-Me'âfirî el-Endelûsî (ö. 484/1091) bir şiirinde şöyle demektedir:

عُمْدَةُ الدِّينِ عِنْدَنَا كَلِمَاتٌ   أَرْبَعٌ مِنْ كَلَامِ خَيْرِ الْبَرِيَّةِ
اتَّقِ الشُّبُهَاتِ وَأَزْهَدْ وَدَعْ مَا   لَيْسَ يَغْنِيكَ وَأَعْمَلَنَّ بِنِيَّةِ

“Dinin direği bize göre birkaç kelimedir, İnsanların en hayırlısının kelâmından dört kelime;

Şüpheli şeylerden sakın, dünyada zahit ol, mâlâ ya'niyi terk et, niyetle âmel et.”¹³⁰

Görüldüğü gibi “cevâmiu'l-kelim”ın kapsamı üzerinde ittifak sağlanamayınca, hadisler arasında bu kapsama girenleri tespit etmek için âlimler çaba sarf etmiştir. Bu bağlamda âlimlerin derlediği hadisler arasında ortak olanlar olduğu gibi farklı olanlar da olmuştur. Bu farklılık, kimi âlimlerin bütün hadisleri “cevâmiu'l-kelim”den sayarken bazılarının bunu bir kısım hadislerle sınırlamasından kaynaklanmıştır. Oysa yukarıda açıklandığı üzere “cevâmiu'l-kelim” özelliğini bütün hadislere şâmil kılmanın isabetli olmayacağı kanaatindeyiz.

Sonuç ve Değerlendirme

Hz. Peygamber'in “Bana “cevâmiu'l-kelim” verildi.” ya da “Ben “cevâmiu'l-kelim” ile gönderildim.” şeklindeki hadisi müstakil bir hadis olmayıp Hz. Peygamber'in hususiyetlerinin sayıldığı bütün bir hadisin bir kısmıdır. Hadis, günümüze ulaşan ilk yazılı hadis kaynağı sayılan Hemmâm b. Münebbih'in *Sahîfe'si* başta olmak üzere *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim* ve daha birçok hadis kaynağında yer almış ve hadis âlimlerince sahîh kabul edilmiştir.

Rivayetlerde geçen “cevâmiu'l-kelim” ifadesinden maksadın Kur'an olduğunu söyleyen âlimler olmakla birlikte Hz. Peygamber'in bazı hususlarla ilgili kısa ve öz ifadelerini bu kapsamda değerlendirenler de olmuştur. Ayrıca bazı âlimlerce namaz gibi ibadetlerde okunan Kur'an ayetleri dışındaki dua ve zikirler de bu kapsama girmektedir. Kanaatimizce âlimlerin mana ile rivayetine cevaz vermediği, hafızada tutulması kolay olan hadislerin tamamı “cevâmiu'l-kelim”den sayılmalıdır. Bunlar, dinin her hangi bir alanıyla sınırlandırılmadan bir konunun özünü sayılan, bu bağlamda dinin bazen temel ilke ve amaçlarını ifade eden hadisler ile teşehhüt gibi ibadetlerin adeta bir parçası niteliğindeki hadislerdir. Kur'an'daki

130 İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi'ül-'Ulüm ve'l-Hikem*, 1: 63; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, 1:129; Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Um-detü'l-Kârî*, Dâru İhyâi Turâsî'l-Arabî, Beyrut, ty., 1: 22.

dualar gibi Hz. Peygamber'in öğrettiği me'sûr duaları da bu kapsamda değerlendirilebilir. Ayrıca "cevâmiu'l-kelim" olan hadisleri bir sayı ile sınırlandırmak doğru değildir.

Görev ve makamları gereği her peygambere verilen hususî özellikler gibi Hz. Peygamber'e de bazı meziyetler verilmiştir. Kendisine verilen risâlet görevinin, adeta geçmiş bütün peygamberlerin risalet alanını içine alacak şekilde âlemleri kapsayan geniş bir sınıra sahip olması, onu diğer peygamberlerden ayıran en önemli özelliğidir. Bu anlamda o, tüm peygamberlerin hâtemi/mührü, risâleti de tamamının hâtemi/mührüdür. Bununla bağlantılı olarak Hz. Peygambere verilen Kur'an, "cevâmiu'l-kelim"dir. Yani kendinden önceki kitap ve sahifeleri câmi bir niteliktedir. Onun beyanı niteliğindeki hadisler de "cevâmiu'l-kelim"dir. Onlar ehl-i kitaptan bir şeyler öğrenmeye ihtiyaç bırakmayacak kadar, dinin tüm yönlerini en mükemmel şekilde ortaya koymuştur. Oldukça veciz, kısa ve öz olanlar olduğu gibi herkesin çok rahat anlayabileceği açık ve sade olanlar da vardır.

Dolayısıyla Hz. Peygamber'in "*Ben "cevâmiu'l-kelim" ile gönderildim.*" hadisini iki şekilde anlamak gerektiği kanaatine varılmıştır. Birincisi Hz. Peygamber, bu ifadeyle Kur'an ayetleri yanında birçok manayı câmi olan veciz hadislerini kastetmiştir. Zira onun bazı hadisleri birçok manayı câmi "cevâmiu'l-kelim" iken bazıları herkesin çok rahat anlayacağı şekilde sade ve gayet açık ifadelerdir. İkincisi Hz. Peygamber'e indirilen din, kendinden önceki tüm ilahi dinleri câmi olduğu için bu ifadeyle dinin tamamı bir bütün olarak kastedilmiştir. Bu durumda Hz. Peygamber'e verilen "cevâmiu'l-kelim", tek tek ayet ve hadisler değil, bir bütün olarak Kur'an ve Sünnet'in tamamıdır. Böyle düşünüldüğünde ayet ve hadisler etrafındaki "cevâmiu'l-kelim" tartışmalarının ortadan kalkacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

Abd b. Humeyd b. Nasr Ebû Muhammed, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Hümejd*, Kâhire, Mektebetü's-sünne, 1988.

Abdurrezzâk, Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1403.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnaût ve diğeri, Beyrut, Müessesetu'r-Risâle, 1999/1420.

_____, *Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Kâhire, Dâru'l-Hadîs, 1995.

Alî el-Kârî, Nûruddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Sultan Muhammed, *Cem'u'l-Vesail fi Şerhi's-Şemail*, Mısır, el-Matabatü's-Şarkiyye, ty.

_____, *el-Mevdû'âtü'l-Kübrâ*, Beyrut, Müessesetu'r-Risâle, 1971.

_____, *Şerhü Şerhi Nühbeti'l-Fiker*, Dâru'l-Erkam, ty.

_____, *Şerhü's-Şifâ*, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.

Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, Beyrut, Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, ty.

Aydınlı, Abdullah, “Sahîfe”, *DİA Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 35, İstanbul, TDV Yayınları, 2008.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Haydârâbâd, Meclisu Dâirati'l-Ma'ârif, 1344.

_____, *Şu'abü'l-İmân*, Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, 2003.

Bezzâr, Ebûbekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *el-Müsned*, Medine, Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 2009.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmiü's-Sahîh*, nşr. Mustafa Dîb el-Buğa, Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 1993.

Dalgın, Nihat, “İbn Lehîa”, *DİA Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 20, İstanbul, 1999.

Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *ed-Du'afâu's-Sağîr*, Beyrut, Dâru'l-Ma'rifa, 1986/1406.

Cezâirî, Tâhir el-Cezâirî ed-Dımaşkî, *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, Haleb, Mektebü'l-matbû'âti'l-İslamiyye, 1995.

Elbânî, Muhammed Nasıruddin, *Sahîhü'l-Cami'i's-Sağîr ve Ziyadetuh*, Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1988.

_____, *Sahîhu Süneni Ebî Dâvud*, Kuveyt, Müessesetü Girâs, 2002.

Erul, Bünyamin, “Hadislerin Anlaşılması Meselesi”, *Güncel Dini Meseleler I. İhtisas Toplantısı*, 02-06 Ekim 2002-Ankara, Ankara, DİB yayınları, 2004.

Hâkim en-Neysâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî el-Büstî, *A'lâmü's-Sünen fi şerhi Sahîh el-Buhârî*, Mekke, Câmî'atü Ümmi'l-Kurâ, 1988.

Heysemî, Nûruddîn Ali b. Ebîbekr el-heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*, thk. Abdullah Muhammed Derviş, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1994/1414.

İrâkî, Ebû'l-Fadl Zeynüddin Abdürrahim b. Huseyn el-İrâkî. *el-Muğnî 'an hamli'l-esfâr*, thk. Eşref Abdülmaksûd, Riyâd, Mektebetü Taberiyye, 1995.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî el-Endelüsî, *el-İstizkâr*, Kahire, Dâru'l-Va'iy, 1993/1414.

İbn Ebû Hâtım er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1952/1372.

İbn Battâl, Ebu'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Riyad, Mektebetu'r-Rüşd, 2003/1423.

İbn Düreyd, Ebubekir Muhammed b. Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî, *el-Müctenâ*, Haydarabâd, Dâru'l-fikr, 1342.

İbn Ebî Şeybe, Ebûbekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, Beyrut, Müessesetü 'Ulûmî'l-Kur'an/Dâru Kurtuba, 2006/1427.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut, Dâru'l-ma'rifa, 1379.

_____, *Te'cîlu'l-Menfaa*, Beyrut, Dâru'l-Beşâri'l-İslamiyye, 1996/1416.

_____, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Muhammed 'Avâme, Sûriye, Dâru'r-Raşîd, 1991/1411.

_____, *Tehzîbu't-Tehzîb*, thk. Adil Murşid, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1995/1416.

_____, *Lîsanü'l-Mizân*, thk. Ebû Gudde, Beyrut, Mektebu'l-Matbâ'âtî'l-İslamiyye, 2002.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibban b. Ahmed Ebu Hatim et-Temimi el-Busti, *es-Sikât*, by, Dâru'l-fikr, 1975/1395.

_____, *Sahîhu İbn Hibban bi Tertibi İbn Belban*. thk. Şuayb el-Arnaût, Beyrut, Muessesetu'r-Risale, 1993/1414.

İbn Huzeyme, Muhammed b. İshak b. Huzeyme en-Neysabûrî. *es-Sahîh*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrut, el-Mektebü'l-İslâmî, 1975.

İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Garîbü'l-Hadîs*, Bağdâd, Matbaatü'l-Ânî, 1397.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenu İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdulbakî, Beyrut, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1975.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Manzûr el-Efrîkî el-Mısırî. *Lisânu'l-'Arab*, Kâhire, Dâru Sâdır, 1993.

İbn Mulakkım, Sirâcuddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed eş-Şâfî el-Mısırî, *el-Bedrü'l-münîr fî tahrîci'l-ahâdîsi ve'l-âsâri'l-vâki'a fî ş-Şerhi'l-kebîr*, thk. Mustafâ Ebû'l-Gayt, Riyâd, Dâru'l-Hicre, 2004.

_____, *Gâyetü's-sûl fî Hasâisi'r-Resûl*, Beyrut, Dâru'l-Beşâir, 1993.

İbn Receb el-Hanbelî, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *Câmi'ül-'Ulûm ve'l-Hikem*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015.

İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

_____, *el-Hakikatü'l-Muhammediyye*, el-Mektebetü'ş-Şâmile.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferac Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Garîbü'l-Hadîs*, Beyrut Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.

_____, *ed-Du'afâ ve'l-Metrukîn*, thk. Abdullah el-Kâdî, Beyrut Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406.

İbnü'l-Esîr, Ebû's-Sa'âdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs*, Beyrut el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979.

İbrahim Mustafa-Ahmed ez-Zeyyât, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, İstanbul Çağrı Yayınları, 1986.

İzzeddin b. Abdüsselâm, Ebû Muhammed Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî, *Münyetü's-Sûl fî tafdüli'r-Resûl*, Beyrut, Dâru'l-kitâbi'l-cedîd, 1981.

Kâdi İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *eş-Şifâ, Şifâ-i Şerîf Şerhi*, tercüme ve şerh Mehmet Yaşar Kandemir, İstanbul, Tahlil Yayınları, 2012.

Kandemir, Mehmet Yaşar, “Cevâmiu'l-Kelim”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 7, İstanbul, TDV Yayınları, 1993.

_____, *Şifâ-i Şerîf Şerhi*, 1: 186, İstanbul, Tahlil Yayınları, 2012.

Kâsımî, Muhammed Cemâleddin el-Kâsımî, *Kavâidu't-Tahdîs*, Beyrut, *Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, ty.

Kayrevânî, Ebü İshâk İbrahim b. Ali el-Husarî el-Kayrevânî. *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb*, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.

Kazan, Ramazan, “Hz. Peygamber'in üslubunda cevâmiu'l-kelim”, *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu*, Isparta, S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2001.

Kazancı, Ahmet Lütfü, *Peygamberimizin Hitabeti*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2015.

Mâlik, Mâlik b. Enes b. Malik, *el-Muvattâ*, thk. M. Mustafâ el-A'zamî, Ebü Zabi, Müessesetu Zâйд b. Sultân, 2004/1425.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvî fî fıkhi's-Şâfiî*, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.

Mâzerî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî el-Mâzerî, *el-Mu'lim bifevâidi Müslim*, Tûnus, Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1991.

Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh b. Abdillâh b. Fütûh el-Ezdî el-Humeydî, *Tefsîrû Garîbi mâ fi's-Sahîhayn*, Kahire, Mektebetü's-sünne, 1995.

Müslim, Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahih*, nşr. Muhammed Fuad Abdalbaki, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ty.

Nesâî, Ebü Abdirrahman Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *es-Sünen*, Beyrut, Dârü'l-Ma'rifa, 1420.

Sandıkçı, Kemal, “Hemmâm b. Münebbih”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 17, İstanbul, TDV Yayınları, 1998.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethü'l-Muğîs*, Lübnan, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1403.

Si'irdî, Molla Halîl b. Mollah Huseyn b. Molla Halid es-Si'irdî, *Mahsûlü'l-Mevâhibi'l-Ahadiyye fi'l-Hasâisve's-Şemâili'l-Ahmediyye*, Diyarbakır, Mektebetü Seydâ, 2010.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî *Tedribu'r-Râvî*, thk. Târık b. 'İvazullâh, Riyâd, Dârü'l-'Asime, 2003/1424.

Tahâvî, Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacri el-Misrî et-Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1399.

Tayâlisî, Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *Müsned*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî, Cîze, Dâru Hecer, 1999/1420.

Tirmizî, Ebü Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre, *elCâmiu's-Sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerele, Beyrût, Dâru'İhyâi't-Turâsi'l-Arâbî, 1962/1382.

_____, *eş-Şemâilü'n-Nebeviyye Şemâil-i Şerif Şerhi*, tercüme ve şerh Mehmet Yaşar Kandemir, İstanbul, Tahlil Yayınları, 2015.

Zebîdî, Muhibbuddin Ebu'l-Feyz es-Seyyid Murteza ez-Zebîdî, *Tacü'l-Arûs min Cevahiri'l-Kamûs*, Kuveyt, Matbaatü Hükümeti Kuveyt, 1965.

Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkı, *el-Muğni fi'd-du'afâ*, thk. Nûreddîn 'Atr, Katar, İdâretu İhyâi Turâsi'l-İslâmî, ty.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Fâik fi garîbi'l-hadis*, Lübnân, Dârü'l-Ma'rife, ty.

Zeynüddîn Ebül-Fazl Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-İrâkî, *Tarhu't-Tesrib fi şerhi't-Takrib*, Beyrut, İhyâü't-türâsi'l-arabî, ty.